

Derleyen
CONSTANTIN IORDACHI
Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları

Comparative Fascist Studies. New perspectives

© 2010 Constantin Iordachi

İletişim Yayınları 2158 • Politika Dizisi 132

ISBN-13: 978-975-05-1764-8

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Aybars Yanık

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
CONSTANTIN IORDACHI

Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları

*Comparative Fascist Studies
New Perspectives*

ÇEVİREN *Ismail Ilgar*

-
- Constantin Iordachi: “Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş” / © Taylor & Francis Group
 - Zeev Sternhell: “Faşizm” / © John Wiley & Sons, LTD.
 - George L. Mosse: “Genel Bir Faşizm Teorisine Doğru” / © Howard Fertig, Publisher
 - Stanley G. Payne: “Faşizm Taslak Bir Tanım” / © University of Wisconsin
 - Roger Griffin: “Faşizm: Genel Giriş” / © Oxford Publishing Limited
 - Roger Griffin: “Kültürün Önceliği Faşizm Çalışmalarında Hâlihazırda Gelişmekte (ya da İmal Edilmekte) Olan Uzlaşısı” / © Sage Publications
 - Roger Eatwell: “‘Kapsayıcı Faşizm’in Doğası ‘Faşist Minimum’ ve ‘Faşist Kalıp’” / © Roger Eatwell
 - Robert O. Paxton: “Faşizmin Beş Aşaması” / © Chicago University Press
 - Michael Mann: “Faşistler” / © Sandra Dijkstra Literary Agency / © 2004, Michael Mann
 - Aristotle A. Kallis: “Faşizmin ‘Rejim-Model’i: Bir Tipoloji” / © Sage Publications
 - Ian Kershaw: “Hitler ve Nazizmin Benzersizliği” / © Sage Publications
 - Emilio Gentile: “Siyasetin Kutsallaştırılması: Seküler Din ve Totaliteryanizm Meselesine İlişkin Tanımlar, Yorumlar ve Düşünceler” / © Taylor & Francis Group
 - Roger Griffin: “Kavramları Soyutlamak ya da Kümelemek? Emilio Gentile'nin Evrensel Siyasal Din Teorisinin, Aşırılıkçılık Çalışmalarına Etkileri” / © Taylor & Francis Group
 - Richard Steigmann-Gall: “Nazizm ve Siyasal Din Teorisinin Dirilişi” / © Taylor & Francis Group
 - Constantin Iordachi: “Tanrının Seçilmiş Savaşçıları: Modern Romanya’da Romantik Yeniden Doğuş, Militarizm ve Faşizm” / © Taylor & Francis Group
-

İÇİNDEKİLER

DİZİ EDITÖRÜNÜN ÖNSÖZÜ.....	7
TEŞEKKÜRLER	11
KİTAPIN YAPISI.....	13
Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş	
CONSTANTIN İORDACHI	17

BİRİNCİ BÖLÜM

KAPSAYICI FAŞİZMİ TANIMLAMAK

Yeni Bir Uzlaş mı?

1 Faşizm	
ZEEV STERNHELL	95
2 Genel Bir Faşizm Teorisine Doğru	
GEORGE L. MOSSE	105
3 Faşizm	
Taslak Bir Tanım	
STANLEY G. PAYNE.....	161
4 Faşizm	
Genel Giriş	
ROGER GRIFFIN	187
5 Kültürün Önceliği	
Faşizm Çalışmalarında Hâlihazırda Gelişmekte	
(ya da İmal Edilmekte) Olan Uzlaş	
ROGER GRIFFIN	209

6	'Kapsayıcı Faşizm'in Doğası 'Faşist Minimum' ve 'Faşist Kalıp'	
	ROGER EATWELL.....	221

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL FAŞİZM
Çokuluslu Karşılaştırmalar

7	Faşizmin Beş Aşaması	
	ROBERT O. PAXTON.....	267
8	Faşistler	
	MICHAEL MANN.....	301
9	Faşizmin 'Rejim-Model'i Bir Tipoloji	
	ARISTOTLE A. KALLIS.....	349
10	Hitler ve Nazizmin Benzersizliği	
	IAN KERSHAW.....	383

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR TOTALİTERYANİZM VE
SIYASAL DİN BİÇİMİ OLARAK FAŞİZM

11	Siyasetin Kutsallaştırılması Seküler Din ve Totaliteryanizm Meselesine İlişkin Tanımlar, Yorumlar ve Düşünceler	
	EMILIO GENTILE.....	411
12	Kavramları Soyutlamak ya da Kümelemek? Emilio Gentile'nin Evrensel Siyasal Din Teorisinin, Aşırılıkçılık Çalışmalarına Etkileri	
	ROGER GRIFFIN.....	459
13	Nazizm ve Siyasal Din Teorisinin Dirilişi	
	RICHARD STEIGMANN-GALL.....	469
14	Tanrının Seçilmiş Savaşçıları Modern Romanya'da Romantik Yeniden Doğuş, Militarizm ve Faşizm	
	CONSTANTIN IORDACHI.....	499
	DİZİN.....	563

DİZİ EDITÖRÜNÜN ÖNSÖZÜ

Tarihin yeniden yazılması ya da revizyonizm, tarihyazımını daima bir adım arkasından takip etmiştir. Gerek profesyonel gerekse de amatör akademisyenler tarihi yeniden yazma çabasıyla, çoğu zaman gün yüzüne eski teorilere meydan okuyacak yeni bilgiler çıkaran yenilikçi ampiristler olarak, çeşitli yaklaşımlar izlemişlerdir. Ayrıca tarihçiler, eski tarih teorilerini, kimi zaman kabul görmüş görüşleri altüst eden ve genellikle yeni araştırmalarla desteklenen, yeni bakış açıları benimseyerek de revize etmişlerdir.

Gerçi tarih sürekli yeniden yazılsa da, tarihçilerin yeni yorumlara yönelik tutumları pek de tutarlı olmamıştır. Revizyonizmin meşruluğu çoğu zaman, nesnel hakikati daha iyi yakalayan, daha güçlü ve daha ikna edici bir teori sağlamasına dayanır. Bu tarihçiler, her ne kadar hiçbir zaman nihai bir “hakikate” ulaşamayacağımız düşüncesine katılsalar da, bir hakikat olduğuna ve zaman içinde buna daha çok yaklaşabileceğimize inanmaktadırlar. Diğer uçta ise her neslin, hatta her kültürel grup ya da alt grubun geçmişe muhakkak farklı farklı yaklaşacaklarına ve her birinin kendisi açısından kullanışlı bir tarihin yazacaklarına inanan akademisyenler durmaktadır. Her ne kadar bu ikinci gruptaki akademisyenler, bazı görüşlerin di-

ğerlerinden daha iyi olduğunun ampirik açıdan ispat edilmesinin mümkün olabileceğini inkâr etmeseler de, daha ziyade farklı yaşam tecrübelerine dayanan farklı görüşlere odaklanmaktadır. Farklı grupların, farklı hakikatleri vardır. Şüphesiz bu anlayış, öznelliği vurgulamakta ve tarihin yeniden yazılmasını teşvik etmektedir. Bu iki grup arasında ise, her iki taraftan da faydalanmak isteyen tarihçiler yer almaktadır. Bu üçüncü grup, bireylerden oluşan her grubun olayları kaçınılmaz olarak farklı yorumlayacaklarını kabul etmekle beraber, çelişkili de olsa her iki görüşü kapsayacak bir tarih yazmayı amaçlamaktadır. Ampirizmi vurgulayan revizyonistler, bu üç taraftan ilkinde girerlerken, diğerleri spektrumun çeşitli noktalarına dağılmaktadırlar.

Öyle görünmektedir ki revizyonizmin tarihsel gelişiminin sonucu olarak, tarihin yeniden yazılması günümüzde çarpıcı bir ivme kazanmıştır. Bu alanda çok çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, araştırmacı sayısındaki muazzam artıştır. Bu patlama, pek çok savın yeniden sınanmasına imkân vermiş ve teşvik etmiştir. Revizyonizmin gelişiminde, ideolojik kaymalar da önemli bir rol oynamıştır. Öncelikle, Marksizmin 1989 yılında Doğu Avrupa'da gerçekleşen olaylarla doruk noktasına ulaşan krizi, Marksist teorilerin açıklayıcılığı konusunda şüphelerin doğmasına yol açmıştır. Bu şüpheler, yıllardır Marksist disiplinin egemen olduğu bir alt saha olan toplumsal tarih alanının tamamına yayılmıştır. Toplum ve toplumdaki sınıfsal bölünmelere odaklanılması, tarihsel analizin en önemli unsurlarının bunlar oldukları anlamına gelmekteydi. Marksizmin de aynı sav üzerine inşa edilmiş olmasından dolayı, her ne kadar fiiliyatta bu alandaki çalışmaların çoğunun Marksizm ile pek bir bağlantısı olmasa da, toplumsal tarih sahasının temelleri bütünüyle sorgulanır hale gelmiştir. Toplumsal tarihin büyüünün bozulması da antropoloji ve edebiyat alanında geliştirilen kültürel ve dilbilimsel yaklaşımların önünü açmıştır. Çokkültürlülük ve feminizm, revizyonizmi daha da beslemiştir. Akademisyenlerin bilinçli olarak ya da farkında olmaksızın beyaz Avrupalı/Amerikalı eril bakış

açısı doğrultusunda çalıştıklarını iddia eden yeni araştırmacılar, diğer yaklaşımların ihmal edilmiş ya da yanlış anlaşılmiş olduklarını savunmuşlardır. Bu son gruptaki tarihçilerin, her alt grubun kendi kullanışlı tarihini yazdığını savunanlar arasından çıkmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Oysaki başka tarihçilerin revizyonizme yönelmelerinin nedeni, bunu daha istikrarlı bir hakikat arayışının parçası olarak görmeleridir.

“Tarihleri Yeniden Yazmak” adlı dizimiz, öğrencilerin bu yeni bakış açılarına ulaşmalarına imkân sağlamaktadır. Yeni akademik tartışmalar, genellikle dergilerin bulunması zor sayılarında gerçekleşir. Dahası tarihçiler, bu ilk tartışmalarda, genellikle doğrudan birbirlerini muhatap alırlar. Bu da uzman olmayanların, ileri sürülen savları anlayabilmelerini zorlaştırır. Bu kitap dizisi, belirli alanlardaki önemli makaleleri tek bir yerde toplamakta ve anlaşılmasını kolaylaştıracak notlar ve açıklayıcı girişlerle zenginleştirmektedir. Editörler, somut tarihsel verileri içeren makaleleri seçerek, –en azından konuya nesnel bir olgu olarak yaklaşan– öğrencilerin sadece tartışmalı meseleleri değil, konunun somut yanlarını da kavramalarını hedeflemiştir.

Faşizm, en tartışmalı kavramlardan biridir. Öncelikle, belirli ülkeleri konu alan çok detaylı bir ton ampirik araştırma olmasına rağmen, nispeten çok az araştırma ulusal sınırların ötesine geçmektedir. Buna rağmen akademik toplum ve kamuoyu, kapsayıcı bir kavram olan faşizmi sanki anlamı çok açık bir terimmiş gibi kullanmaktadır. Bu kitap bizlere, bu konuda bir uzlaşma olmadığını hatırlatmaktadır. Karşılaştırmalı faşizmi konu alan bir derlemenin, faşist devletlerin o ya da bu özelliğini ele alan makalelerden çok, bu siyasal ideolojinin tanımına ilişkin tartışmaları içeren bir seçki olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu kitap, Mussolini’nin 1920’lerin başlarında İtalya’da iktidarı ele geçirmesinden bu yana evrimleşen ve değişen faşizmin karakteristikleri konusunda sürmekte olan muazzam tartışmanın toparlanması ve bağlamına oturtulmasına çok önemli bir katkı yapmaktadır. Ayrıca faşizmin totaliteryanizm ve komünizmle ilişkilerini de ele almaktadır. Teferruatlı giriş bölü-

mü ve makaleleri vasıtasıyla, konu hakkındaki tartışmalara ilişkin son derece faydalı bir kılavuz sunmakta ve üzerinde pek çok karşılaştırmalı ampirik çalışmanın gerçekleştirilebileceği sağlam bir zemin oluşturmaktadır.

TEŞEKKÜRLER

Aşağıda listesi verilen seçkilerin yeniden yayımlanması için bize izin veren herkese müteşekkirimiz. Her ne kadar yayıncılar, kitapta kullanılan telifli eserlerin aidiyetini belirtmek ve izlemek için her türlü gayreti sarf etmiş olsalar da, irtibat kurulamayan telif sahipleriyle makul şartlarda anlaşma yapmaktan memnun olacağız.

Zeev Sternhell, “Fascism”, (der.) D. Miller, *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought* içinde (Oxford: Basil Blackwell, 1987), s. 148-151.

George L. Mosse, “Toward a General Theory of Fascism”, *The Fascist Revolution: Toward a General Theory of Fascism* içinde (New York: Howard Fertig, 1999), s. 1-44 ve 200-205.

Stanley G. Payne, “Introduction. Fascism: A Working Definition”, *A History of Fascism, 1919-1945* içinde (Routledge © 1995: The Board of Regents of the University of Wisconsin System), s. 3-19. Taylor and Francis Books UK ve Wisconsin Üniversitesi Yayınları'nın izni alınarak yeniden yayımlanmıştır.

Roger Griffin, “General Introduction”, Roger Griffin (der.), *Fascism* içinde (Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 1-12. Oxford Üniversitesi Yayınları ve yazarın izniyle.

Roger Griffin, “The Primacy of Culture: The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies”, *Journal of*

Contemporary History 37 (2002): s. 21-43; derginin izni alınarak yeniden yayımlanmıştır. © Sage Publications Ltd. 2002, Sage Publications Ltd. ve yazarın izniyle.

Roger Eatwell, "The Nature of 'Generic Fascism': the 'Fascist Minimum' and the 'Fascist Matrix'", ilk baskısı Eatwell, R. (2003), Zur Natur des "generischen Faschismus." Das "faschistische Minimum" und die "faschistische Matrix", U. Backes (der.), içinde *Rechtsextreme Ideologien im 20 und 21 Jahrhundert* içinde, Cologne: Boehlau, s. 93-122, (3-412-03703-6). Yayıncı ve yazarın izni alınarak yeniden yayımlanmıştır.

Robert O. Paxton. "The Five Stages of Fascism", *The Journal of Modern History*, 70 (1998), The University of Chicago Press, 1: 1-23.

Michael Mann, "A Sociology of Fascist Movements" ve "Conclusion: Fascists, Dead and Alive", *Fascists* içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 1-5, 13-17; 23-30; 353-365, yayıncı ve yazarın izniyle.

Aristotle A. Kallis, "'The 'Regime-Model' of Fascism: A Typology", *European History Quarterly*, 30: 77-107, © Sage Publications Ltd, 2000; Sage Publications Ltd. ve yazarın izniyle.

Ian Kershaw, "Hitler and the Uniqueness of Nazism", *Journal of Contemporary History*, 39 (2): 239-254, © Sage Publications Ltd, 2004; Sage Publications Ltd. ve yazarın izniyle.

Emilio Gentile, "The Sacralisation of Politics: Definitions, Interpretations and Reflections on the Question of Secular Religion and Totalitarianism", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 1 (Yaz 2000) 1: 18-55. Taylor & Francis Ltd, <http://www.informaworld.com>, yayıncı ve yazarın izniyle yayımlanmıştır.

Roger Griffin, "Cloister or Cluster? The Implications of Emilio Gentile's Ecumenical Theory of Political Religion for the Study of Extremism", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 6 (Haziran 2005) 1: 41-43, 51-52. Taylor & Francis Ltd, <http://www.informaworld.com>, yayıncı ve yazarın izniyle yayımlanmıştır.

Richard Steigmann-Gall, "Nazism and the Revival of Political Religion Theory", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 5 (2004) 3: 376-396. Taylor & Francis Ltd, <http://www.informaworld.com>, yayıncı ve yazarın izniyle yayımlanmıştır.

KİTABIN YAPISI

Bu derleme, giriş bölümü ile faşizm çalışmalarında kullanılan farklı yöntemler ve karşılaştırma seviyelerine karşılık gelen üç ana bölüm şeklinde yapılandırılmıştır. Bu bölümlerin konuları şunlardır: 1) Kapsayıcı faşizm alanındaki tarihsel vaka çalışmalarının değerlendirilmesi ve karşılaştırılmasında kullanılan ideal-tip modelleri; 2) tarihsel faşizm örnekleri arasında, başka çalışmaların ya da teorik kapsayıcı faşizm modellerinin sağladığı kriterler doğrultusunda, gerçekleştirilen ulus aşırı ve çokuluslu ampirik karşılaştırmalar ve 3) faşist hareketler ve rejimleri konu alan araştırmalar kapsamında gerçekleşen totaliteryanizm ve siyasal din tartışmaları.

Bu kitabın “Kapsayıcı Faşizmi Tanımlamak: Yeni Bir Uzlaşımı?” başlıklı ilk bölümü, kapsayıcı faşizm alanına egemen olan ideal-tip modeli inşa etme çabalarına ve bunların doğurduğu akademik tartışmalara odaklanmaktadır. Marksist faşizm teorisinin “hegemonya”sından uzaklaşan ilk önemli çalışmalar, faşist ideolojiyi basitçe “tutarsız bir karışım” olarak değil, bilakis tutarlı ve kapsamlı bir olgu olarak gören faşist ideoloji çalışmaları olmuştur. Bu bölüm, faşizm çalışmalarındaki bu devrimi belgelemek amacıyla, Zeev Stenhell’in faşist ideolojinin temel özellikleri konusunda kaleme aldığı kısa bir ansiklopedi

makalesiyle açılmaktadır. Makale, esas itibariyle faşist ideolojinin Fransa ve İtalya'daki köklerine ve faşizmin, organik milliyetçilik (sağcı) ve materyalizm karşıtı sosyalist tepki (solcu) gibi birbirine zıt siyasal motifleri nasıl sentezlendiğine odaklanmaktadır. Bölüm, faşist ideoloji ve kültürün temel özelliklerini inceleyen ve bu çalışmaları doğrultusunda genel bir faşizm teorisi ileri süren, George L. Mosse'nin yazdığı ufuk açıcı bir makaleyle devam etmektedir. Emilio Gentile, Stanley G. Payne, Roger Griffin ve Roger Eatwell gibi kişiler tarafından geliştirilen karmaşık kapsayıcı faşizm teorilerinin temellerini, Sternhell ve Mosse'nin çalışmaları atmıştır. Üçüncü makalede Stanley G. Payne, savaşlar arası dönemdeki faşist hareketler ve rejimleri konu alan betimleyici bir model ve tipoloji ortaya koymakta ve "retrodüktif" bir faşizm teorisine ulaşmaktadır. Dördüncü makalede Roger Griffin, kapsayıcı faşizm araştırmaları alanında çok kullanılan ideal-tip modelinin temel özelliklerini özetlemektedir. İkinci makalesinde Griffin, kapsayıcı faşizmin tanımı konusunda yeni oluşmaya başlayan uzlaşının çekirdeğini kendi modelinin oluşturduğunu savunmaktadır. Altıncı makalede Roger Eatwell, ideolojinin önemini vurgulayan fakat faşizmin temelini özcü ve durağan bir minimum yerine "esnek bir kalıp" olarak tanımlayan kendi kapsayıcı faşizm modelini sunmaktadır. Her ne kadar ilk bölümde sunulan teorik kapsayıcı faşizm modelleri, çoğu açıdan birbirlerinden farklı olsalar da; bu seçki, okuyucunun kapsayıcı faşizm konusundaki teorik ve metodolojik tartışmaları anlamasına imkân tanımaktadır. Ayrıca Sternhell, Mosse, Gentile, Payne, Griffin ve Eatwell'in temel kültürel paradigmaları çevresinde, faşizm çalışmaları alanında yaşanan yakınsamayı da belgelemektedir.

Kitabın "Tarihsel Faşizm: Çokuluslu Karşılaştırmalar" başlıklı ikinci bölümü, dikkatleri teorik kapsayıcı faşizm modellerinden *tarihsel ya da güncel faşist hareketleri* konu alan karşılaştırmalı analizlere kaydırmakta ve Avrupa faşizmini veya ulus aşırı bakış açılarını konu alan çok sayıda karşılaştırmalı inceleme sunmaktadır. Vichy Fransa'sının ünlü tarihçisi Robert O. Paxton'un kaleme aldığı yedinci makale, kapsayıcı faşizm ala-

nındaki ideal-tip modellerine meydan okumakta ve tarihsel faşizme temel gelişim aşamaları açısından yaklaşımları gerektiğini savunmaktadır. Michael Mann'ın son kitabından alınan kısım sekizinci makale, karşılaştırmalı sosyolojinin Avrupa faşizminin toplumsal tabanına ilişkin tespitlerini ve Avrupa'daki çeşitli faşist hareketlerin kökenleri ve yükselişlerine ilişkin sistematik bir inceleme sunmaktadır. Mann, incelemesini beş büyük faşist hareketi konu alan detaylı vaka analizleriyle desteklemektedir. Dokuzuncu makalede Aristotle Kallis, araştırmanın gündemini faşist ideoloji ve hareketlerden, faşist rejimlerin ihmal edilmiş tarihlerine kaydırmaktadır. Faşist rejimlerin genel görünümünü şekillendiren bir dizi etken tespit etmek ve bunların ana özellikleri ve evrimlerini göz önünde bulundurarak ortaya yeni bir tipoloji atmaktadır. Onuncu makale, Ian Kershaw'ın Nazizmin benzersizliğini konu alan vaka çalışmasıyla sona ermektedir. Bu kapsamda ikinci bölüm, savaşlar arası dönemdeki faşist hareketler ve rejimlerin tarihlerini göz önünde bulundurarak, okuyucuları faşizm konusundaki alternatif tipolojilerle tanıştırmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü, faşizmi bir totaliteryanizm biçimi olarak ele alan akademik tartışmaları ve son dönemlerdeki “yurttaşlık dini/siyasal din” tartışmalarını ele almaktadır. Bu bölüm, Emilio Gentile'nin “siyasetin kutsallaştırılması”nın analizi için kapsamlı bir çerçeve sunduğu makalesiyle açılmaktadır ve siyasal din kavramının somut vaka çalışmalarına uygulanabilirliğini değerlendirmek amacıyla, Richard Steigmann-Gall ve Constantin Iordachi'nin sırasıyla Nazi Almanya'sına ve Rumen Demir Muhafızlar'a odaklanan iki eleştirel makalesiyle devam etmektedir. Faşizmin toplumsal tabanı konusunda ampirik araştırmalar yapılması gerektiğini savunan Steigmann-Gall, siyasal din teorisini reddetmekte ve Nazi Almanya'sına uygulanabilirliğini sorgulamaktadır. Iordachi ise, 19. yüzyıl Romantizminde karşılaştığımız dinsel diriliş, militarizm ve siyasetin kutsallaştırılması olguları ile faşizmin Romanya'daki oluşumu arasındaki bağı vurgulamaktadır. Bu temelde, Avrupa'daki yeniden doğuş söylemlerinde gizlenen karizmatik mil-

liyetçilik biçimlerinin dinsel kökenlerini kapsamlı bir şekilde incelemekte ve sözde “çevresel” ya da “minör” Orta Avrupa hareketlerinin ana akım faşizm çalışmaları kapsamına alınmasını savunmaktadır.

Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş

CONSTANTIN IORDACHI

Faşizm, 20. yüzyılın en ilgi çekici ve en tartışmalı radikal siyasal olgularından biri olmaya devam etmektedir. Akademik ilginin devam etmesinin sebepleri faşizmin karmaşıklığı, kitleler üzerindeki olağanüstü cazibesi, takipçilerine aşıladığı fanatizm ve günümüz siyaseti üzerinde de yankılanan muazzam siyasal etkisidir. Her ne kadar Almanya ve İtalya istisna olmak üzere, faşistler neredeyse şaşmaz bir biçimde siyasal iktidarı tam olarak elde etmekte başarısız olmuş olsalar da; düşünceleri, yeni siyaset tarzları ve dönemin parlamenter rejimleri ve uluslararası düzenine karşı isyanları, savaşlar arası dönemde Avrupa siyasetini şekillendirmiştir. Öyle ki bu dönem çok manidar bir şekilde “faşizm çağı” olarak bile adlandırılmıştır (Nolte, 1963). Fakat faşizmin etkisi, savaşlar arası dönemin epey ötesine uzanmaktadır. Bir yandan ideolojik kökleri Aydınlanma, Romanizm ve 19. yüzyılın başlarındaki entelektüel ve siyasal atmosfere uzanmaktadır. Diğer yandan ise faşizmin bıraktığı miras, 1945 sonrası siyaset üzerinde güçlü bir etki yaratmış ve Soğuk Savaş sonrası dünyada yeni bir enerjiyle su üstüne çıkarak akademisyenleri “neo-faşizm”i tartışmaya itmiştir (Gregor, 2006).

Faşizmin olağanüstü siyasal önemi ve devam etmekte olan anlamlılığına ilave olarak, toplumbilimcilerin bu tartışmalı si-

yasal olgunun “doğası” ya da “özünü” belirlemeye çalışırken karşılarına çıkan büyük zorluklar da faşizm tarihine duyulan ilginin artmasına neden olmuştur. Bu zorluklar, genellikle faşizmin uluslararasılığı ve çok yönlülüğü/boyutluluğundan kaynaklanmaktadır. Faşizm kavramı, ulusasını bir ideolojiye, birbirleriyle bağlantılı bir dizi siyasal harekete ve savaşlar arası dönemde Avrupa’da birbirleriyle bağlantılı bir dizi siyasal rejime işaret edecek; hatta bu coğrafi ve zamansal sınırları aşacak biçimde kullanılabilir. *İdeoloji-hareket-rejim* üçlemesinin her boyutunun kendi tarihi ve artsüremli evrimi vardır ve farklı metodolojiler kullanılarak birbirlerinden bağımsız olarak analiz edilebilirler.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte sona eren uzun bir gebeliğin ürünü olan *faşist ideoloji*, hem sağcılığı hem de solculuğu “yeni bir çerçeve” içinde birleştiren son derece eklektik bir ideolojidir. Avrupa siyasetine “geç katılan” bir ideoloji olarak faşizm (Linz, 1976), –hem liberal demokrasi hem de devrimci sosyalizme alternatif olacağı düşünülen– “Üçüncü Yol”u savunmuştur. Bu bağlamda sosyalizm, sağ kanat muhafazakârlık ve bütünleştirici milliyetçilikten oluşan ve çoğu zaman da antisemitizm ve yarı-bilimsel Sosyal Darwinci ırksal yenilenme söylemlerinin eşlik ettiği orijinal bir sentez ortaya koymuştur. Faşizm, milliyetçiliğin devrimci bir biçimi olarak, bir yandan Romantik semboller, ayinler ve törenleri kendine mal edip yeniden tanımlayarak, diğer yandan da manevi yenilenme, yeni toplumsallaşma ve eğitim biçimleri, korporatizm ve yeni karizmatik liderlik tarzı aracılığıyla “yeni insan”ın yaratılmasına dayanan alternatif bir totaliter toplum biçimi önermiş; böylece aynı anda hem “gerici” hem de “fütürist” bir siyasal ütopyayı savunmuştur.

Faşizm, özgün bir siyasal *hareket* biçimi olarak, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan kitle siyasetinin ürünüydü. Evrimi, hem dinç bir tabana sahip oluşu hem de otoriter iktidar karşısında zayıf ve savunmasız oluşundan kaynaklanan ikircikli bir yapıda ilerlemiştir. Faşist hareketler, henüz oturmamış çok partili siyasi rejimlerde serpilmişler, kısa sürede

anayasal ve liberal siyasal düzenin karşılaştığı en önemli sorun haline gelmişler; fakat aynı zamanda da tepeden gelen siyasal baskılara karşı son derece kırılğan bir performans göstermişlerdir. Dinçliklerinin, konsolide bir *rejim* kurulmasını sağladığı örnekler pek nadirdir. Bu da temel bir çelişkiye yol açmıştır: Faşist hareketler hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde ve dünyanın diğer bölgelerinde görülmüş olsalar da; bağımsız, uzun süren ve tamamıyla konsolide bir *faşist rejim* kurabilmiş sadece iki ülke vardır. Bunlar da, Mussolini İtalya'sı ve Hitler Almanya'sıdır. Nazi uydu ülkeleri ya da İkinci Dünya Savaşı esnasında işgal edilen Vichy Fransa'sı, Slovakya, Hırvatistan, Macaristan, Romanya ve Ukrayna gibi bölgelerde kurulan kısa ömürlü faşist hükümetler ya Alman desteğine ya da eski seçkin gruplarının işbirliğine dayanarak yaşayabilmişlerdir. Bunlar da, ya kukla rejimlerle ya da melez askeri-faşist diktatörlüklerle sonuçlanmışlardır.

Bu alandaki keskin akademik tartışmaların nedeni, tarihsel bir olgu olarak faşizmin çok yönlülüğüdür. Faşizmi anlayabilmek için bu tartışmaları gözden geçirmek şarttır. Ernst Mandel'in yerinde bir biçimde dikkat çektiği gibi "Faşizm tarihi, aynı zamanda faşizmin teorik analizinin de tarihidir" (1971: 9). Daha genel bir çerçevede ise, bu akademik tartışmalar hem modern siyasetin ve toplumun doğasıyla ilgili temel sorunlara temas etmesi açısından, hem de 20. yüzyıldaki kitle siyasetinin temel özelliklerinin ve köklerinin kavranması açısından önemlidir. Gerçekten de faşizm, radikal siyaset ve totaliteryanizm gibi birbiriyle bağlantılı konulardaki akademik tartışmalara derinlemesine girmeden, hiç kimse modern çağ tarihçisi olduğunu iddia edemez.

Mamafih bu noktada karşımıza çeşitli sorunlar çıkmaktadır. İlk olarak, faşizm konusundaki literatür devasadır. Hiçbir araştırmacının bu kadar muazzam, heterojen, bölük pörçük ve çok dilli literatüre tamamıyla hâkim olması mümkün değildir. Dolayısıyla araştırma sonuçlarının geniş kitlelere ulaştırılabilmesi açısından bu tür kitaplar, sentezleyici çalışmalar ve tematik derlemeler çok önemlidirler. Her ne kadar elde pek çok se-

çenek olsa da, bu tip derlemelerin ya alandaki araştırmaların son derece dinamik olmasından (dolayısıyla da düzenli olarak güncellenmelerinin gerekmesinden) ötürü zamanları geçmiştir ya da sadece belirli kesimlere hitap ederler veya sadece belirli meseleleri ele alırlar. Bu nedenle de birbirleriyle örtüşen çalışmalarından çok birbirlerini tamamlayıcı çalışmalar olarak ele alınmalıdır (Weber, 1964; Laqueur ve Mosse, 1966; Woolf, 1968 ve 1969; Laqueur, 1976; Larson vd., 1980; Griffin, 1991, 1995 ve 1998; Blinkhorn, 2000; Davies ve Lynch, 2002; Passmore, 2002; Kallis, 2002; Morgan, 2003; Griffin vd., 2006).

Bununla bağlantılı ikinci sorun ise, seçim sorunudur. Hiçbir derleme, faşizm konusundaki akademik literatürün olağanüstü zenginliği ve çeşitliliğinin hakkını tam olarak veremez. Mevcut külliyyatın böylesine muazzam olmasından ötürü, elinizdeki kitap ne bu inceleme alanının zaman içinde geçirdiği evrimin kapsamlı bir özetini vermeye ne de mevcut faşizm teorilerinin oluşturduğu son derecede geniş spektrumu tamamıyla gözler önüne sermeye çalışacaktır. Çünkü böylesi küçük bir kitap için, bu baştan mağlubiyet anlamına gelir. Bu nedenle elinizdeki kitap, *karşılaştırmalı faşizm çalışmaları*na odaklanmıştır. Son yıllarda faşizm çalışmalarında devrim yaratan en etkili araştırmalar arasından bazı örnekler sunarak ve bunları savaşlar arası dönemdeki Avrupa faşizminin temel özelliklerine ilişkin bazı yeni ve meydan okuyucu yorumlarla destekleyerek, faşizm konusunda çalışanlara karşılaştırmalı faşizm alanındaki güncel tartışmalar hakkında teorik ve bilgilendirici bir giriş çalışması sunmaktadır. Bu seçimin, faşizm alanındaki muazzam literatürü birkaç yazara indirgemeyi amaçlamadığını söylemeye gerek bile yok. Beni bu seçime yönelten, bu derlemede yer alan makalelerin çoğunun hem zengin tarihsel incelemeler hem de kapsamlı teorik çerçeveler içermeleri, böylece yeni özgün ve ampirik tarihsel vaka çalışmalarının önünü açmalarıdır. Üstelik bu çalışmaların çoğu, uluslararası alanda ciddi ilgi görmüşler ve karşılaştırmalı faşizm alanında anlamlı akademik tartışmalara temel olmuşlardır. Ayrıca birbirlerine bol bol (gerek eleştirel gerekse de takdir dolu) göndermelerde bulunmak-

ta, böylece bu alandaki akademik diyalog ve akademik çapraz dölleme sürecini gözler önüne sermektedirler.

Bu giriş, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, faşizm çalışmalarında kullanılan temel karşılaştırma yöntemleri ve seviyelerini detaylı bir biçimde açıklamakta, kitapta sunulan tartışmaları bağlamlarına oturtmakta ve engin bir kaynakça sunmaktadır. İkinci bölüm, faşizm ve komünizmin birer totaliteryanizm ve siyasal din biçimi olarak ele alındığı karşılaştırmalı çalışmaları gözden geçirmekte ve bunların faşizm çalışmaları üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Üçüncü bölüm ise karşılaştırmalı faşizm çalışmaları alanında gelinen son durumu eleştirel açıdan değerlendirmekte ve çeşitli coğrafi, zamansal ve analitik kriterlere dayanarak yeni araştırma olanaklarını belirlemektedir.

Faşizm çalışmaları ve karşılaştırmalı yöntem

Faşizm, analitik bir kavram olarak doğası itibariyle karşılaştırmalıdır. Bunun nedeni, faşizmin bütün Avrupa'yı hatta –pek çok araştırmacıya göre– dünyayı kapsayan küresel bir olgu olmasıdır. Bir akademisyen faşizm kelimesini, savaşlar arası dönemde İtalya'daki bir hareket ya da rejime değil de kapsayıcı ya da evrensel bir olguya atfen kullandığı andan itibaren, bu o akademisyenin artık karşılaştırmalı tarih alanında bulunduğu anlamına gelmektedir. (Akademisyenler, bu ikisini birbirinden ayırt etmek amacıyla, İtalyan Faşizmini büyük 'F' harfiyle yazmakta, böylece küçük 'f'li faşizmi kapsayıcı ya da evrensel faşizme ayırmaktadırlar). Faşizmin uluslararası karakteri göz önünde bulundurulduğunda, tarihsel faşizm örnekleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların belirlenebilmesi, böylece faşizmin karşılaştırmaların temelini oluşturacak *tertium comparationis*'i, yani Avrupa'da ya da küresel seviyede gözlemediğimiz ortak ya da kesişim kümelerini açıklayabilmemize imkân veren karşılaştırmalı yöntem çok önemlidir.

Karşılaştırmalı faşizm çalışmalarının temel varsayımı, her ne kadar faşist hareketler ve rejimler farklı ülkelerde tekil hatta ti-

kel biçimler almış olsalar da, bunların ortak ulusasını koşullar tarafından şekillendirildikleri, ortak bir ideolojiye dayandıkları ve örgütlenme biçimleri, siyaset biçimleri, toplumsal tabanları ve siyasal evrimleri açısından pek çok ortak özellik paylaştıklarıdır. Dolayısıyla karşılaştırmalı yöntem, hem faşist hareketler ve rejimlerin kendi “sınıflar”ı içinde paylaştıkları ortak özelliklerinin hem de onları 20. yüzyıldaki diğer siyasal hareketlerden ayıran özelliklerinin anlaşılması açısından vazgeçilmez bir araçtır. Şüphesiz bu önem, karşılaştırmalı yöntemin her derde deva olduğu anlamına gelmemektedir. Her metodolojik araç gibi, karşılaştırmalı yöntem de bir tür “boş kap”tır. Düzgün çalışması için en uygun çerçevenin tasarlanması ve “sonuçlarının anlamlandırılması” araştırmacıya kalmıştır (Seigel, 2005: 71). Dolayısıyla, faşizm konusundaki meselelerin eleştirel açıdan değerlendirilmesinde akademisyenlere yardımcı olması açısından, karşılaştırmalı yöntemin bu alandaki sezgisel avantajları ve sınırlarının açıkça anlaşılması şarttır.

Faşizmin incelenmesinde karşılaştırmalı yöntemin kullanılabilmesi için öncelikle tarihsel vaka çalışmalarının genel bir teorik çerçeveye oturtulması gerekmektedir. Bu tür karşılaştırmalı bir çerçeve nasıl inşa edilebilir? Beraberinde neler getirecektir? Her karşılaştırmalı çerçevenin şu unsurları ele alması zaruridir: (1) Karşılaştırmanın amacı, test edilecek taslak hipotez ve teste kullanılacak yöntem; (2) karşılaştırma nesnelere ve birimlere ve (3) artsüremlili mi yoksa eşsüremlili bir bakış açısının mı benimseneceği (Haupt ve Kocka, 2004: 26-27, 37). Her ne kadar bu aşamalar, bütün karşılaştırmalı faşizm çalışmalarında ortak olsalar da, tarihsel bir olgu olarak faşizmin heterojen doğası ve çeşitliliği, karşılaştırma yapanların karşısına ciddi sorunlar çıkartmaktadır.

Faşizmi incelemek için karşılaştırmalı bir çerçeve kurmanın ilk aşaması, incelemenin varsayımlarının belirlenmesi ve kullanılacak kavramların açıklanmasıdır. Stain Ugelvik Larsen’in dikkat çektiği gibi faşizm alanında çalışanların, kavramsal bir anlayış biçimi olan faşizmin *tanımı* ile faşizmin ortaya çıkışının nedenleri ve ortaya çıktığı koşulları açıklayan bir teori

olan faşizm açıklaması arasında ayırım yapmaları gerekmektedir (2001: 713). Diğer bir ifadeyle, “olgunun ne olduğu ile onu var eden ya da ortaya çıkaran şeyin ne olduğu” arasında analitik bir ayırma gitmeleri gerekmektedir (a.g.e., s. 713). Faşizm alanında çalışanların ayrıca ‘bir siyasi hareket ve rejim olarak faşizmi üreten “nedenler”i’ aydınlatan bağımlı değişken faşizm ile ‘bir hareket/rejim olarak faşizmin sözkonusu toplumlar üzerindeki etkilerini’ aydınlatan bağımsız değişken faşizm arasında da bir ayırma gitmeleri gerekmektedir (a.g.e., s. 713).

İkinci aşama, incelemenin kapsamı ve doğasını tanımlamak ve bu doğrultuda en uygun karşılaştırma birimleri, nesnelere ve yöntemlerinin seçilmesidir. Faşizm çalışmalarında kullanılması olası karşılaştırma biçimleri nelerdir? Karşılaştırmalı metodolojinin, istisnasız bütün ampirik vaka çalışmalarına uygulanabilecek sabit bir metodoloji sunmamasından ötürü, ilgili araştırmanın amaçlarına bağlı olarak analitik, coğrafi ya da zamansal seviyelerde farklı karşılaştırma biçimleri kullanılabilir. Bunlar araştırmacının elindeki disiplinler(/disiplinlerarası) metodolojik araçlara, ayrıca hayal gücü ve yaratıcılığına bağlıdır. Örnek olması açısından, en çok ve sürekli kullanılan karşılaştırma biçimlerini gözden geçireceğim. Eğer bir kapsayıcı faşizm tanımına ulaşmak istiyorsak, ya tarihsel vaka çalışmaları üzerinde test edilebilecek bir ideal-tip modeli inşa etmemiz ya da tarihsel vakalardan elde ettiğimiz karşılaştırmalı gözlemlerimize dayanarak betimleyici bir faşizm tanımını oluşturmamız gerekecektir. Eğer faşizmin ideolojik temellerini anlamak istiyorsak, çeşitli ülkeler ve farklı zamanlarda yaşamış faşist ideologların yapıtlarını karşılaştırmamız gerekmektedir. Eğer faşist hareketlerin toplumsal kökeni ve tabanını anlamak istiyorsak, faşist hareketlerin geliştiği devletlerdeki toplumsal bağlamları ve üyelik biçimlerini karşılaştırmamız gerekmektedir. Fakat “zıtların karşılaştırılması” yöntemini de kullanabilir ve orada “eksik olan şey”in ne olduğunu anlamak için, bu vakaları faşist hareketlerin başarısız oldukları ülkelerle de karşılaştırabiliriz. Eğer faşist rejimlerin ortak özelliklerini anlamak istiyorsak, ideolojik hedeflerini, siyasal-kurumsal özelliklerini, evrimleri

ni ve yönetimdeki performansları vb. gibi şeyleri de karşılaştırabiliriz. Eğer faşizmin bağımsız bir modern siyaset biçimi olarak temel özelliklerini anlamak istiyorsak, o halde faşist ideolojiler, hareketler ve rejimler ile liberalizm ve komünizm gibi diğer ideolojiler, hareketler ve rejimler arasında karşılaştırma yapmamız gerekecektir. Siyasi bir ideoloji ve pratik olarak faşizm, şu ana kadar iki büyük sınıflandırmaya tabi tutulmuştur: (1) Geniş bir *savaşlar arası dönem otoriterizmi* kümesi içinde bulunan ve muhafazakâr-otoriter milliyetçilik biçimleriyle yapılan karşılaştırmalara dayanan sağcı hareketler ve (2) ideolojik açıdan baş düşmanı olan liberal demokrasinin karşı cephesine yerleştirildiği, dolayısıyla da komünizmle aynı kefeyle konduğu totaliter hareketler ve rejimler.

Faşizmin incelenmesi için önceden belirlenmiş, hazır bir karşılaştırmalı çerçevenin bulunmamasından ötürü, karşılaştırmanın *nesnelere ve birimleri* de bir o kadar çeşitlilik göstermektedir. Bunların seçilmeleri, karşılaştırmanın amacına, ele alınacak soruna ve kullanılacak açıklayıcı hipoteze bağlıdır. Analitik bakış açısından, her karşılaştırma biçimi ve birimi rahatlıkla savunulabilir. Buna rağmen elmayla armudu da karşılaştırmamak gerekir. Peter H. Merkl, “Alman faşizmi” olarak adlandırılan Platonik bir özü “Fransız faşizmi” olarak adlandırılan başka bir öze’ ya da ‘Faşist bir rejimi faşist bir kitapla’ karşılaştıramayacağımızı belirterek, faşizm çalışmalarında karşılaştırılabilir birimlerin belirlenmesinin önemine dikkat çekmiştir. Fakat ‘karşılaştırma birimleri arasında bir şekilde denklik tesis ettiğimiz durumlarda faşist kişiler, gruplar, örgütler, rejimler ya da politikaları birbirleriyle [rahatlıkla] karşılaştırabiliriz’ (1980: 753).

Karşılaştırmalı yöntemin, faşizm çalışmalarında kullanılmasının muhtemel sonuçları ne olabilir? Karşılaştırmalı faşizm analizlerinin sonucunda, araştırmacıların belirledikleri analitik hedefler doğrultusunda, teorik bir kapsayıcı faşizm modeli; tarihsel faşizm örneklerine ilişkin betimsel tanımlar; faşist hareketlerin ortaya çıkışları ve evrimlerinin yapısal koşulları ya da karşılıklı bağlarına ilişkin genel bir teori ya da mevcut faşist hareketler ve rejimlerin benzerlikleri ve farklılıkları

rına dayanan bir tipoloji elde edebiliriz. Buna ek olarak karşılaştırmalar, belirli süreçlerin tarihsel kökenleri ve evrimlerinin izinin sürülmesi anlamında artsüremli ya da güncel ve ya dönemsel olmayan faşizm örneklerini incelemesi anlamında eşsüremli olabilir. İzleyen bölüm, temel araştırma ikilemlerine ve bunları çözmekte kullanılan çeşitli metodolojik stratejilere işaret etmekte ve bağımsız bir tarihsel araştırma alt alanı olarak karşılaştırmalı faşizm çalışmalarının evriminin kısa bir özetini sunmaktadır.

Karşılaştırmalı faşizm çalışmaları:

Araştırma aşamaları, yaklaşımlar, tartışmalar

Karşılaştırmalı faşizm çalışmalarının uzun, fakat sürüncemeli ve doğrusal olmayan bir tarihi vardır. Bu çalışma alanının evriminde, birbirinden son derece farklı siyasal bağlamların şekillendirdiği ve farklı disiplinlerarası etkiler ve analitik odak noktalarıyla karakterize edilen birkaç aşama ayırt edilebilir (genel bir taslak için bkz. Gregor, 1974 ve 1997; de Felice, 1977; Gentile, 1986, 2000 ve 2004; Griffin, 1995, 2002a, 2002b, 2004, 2005a ve 2005b; Kallis, 2002 ve 2004; Umland, 2005).

Karşılaştırmalı faşizm çalışmalarının, İtalya (1922-43) ve Almanya'daki (1933-45) faşist rejimlerin kuruluşu ve güç kazanmaları ile çeşitli Avrupa ülkelerindeki benzer sağcı hareketlerin ortaya çıkışının tetiklediği ilk aşaması, savaşlar arası dönemde gerçekleşmiştir. Bu aşamada yeni doğmakta olan faşizm araştırmaları temellerini muhafazakârlıktan Katolikliğe, liberallığe, sosyal-demokralığa ve komünistliğe kadar uzanan çok çeşitli siyasal tutumlardan almıştır. Faşizm alanında –günümüzde artık ‘klasik’ olmuş– üç yorum belirlenebilir: (1) Avrupa toplumdaki ahlâki krizin belirtisi olarak faşizm; (2) İtalya ve Almanya'daki gecikmiş ve nevi şahsına münhasır ulus-devlet inşası ve ekonomik kalkınma biçiminin sonucu olarak faşizm ve (3) faşizmi, kriz içindeki bir sistem olarak kapitalizmin gelişimindeki son aşama olarak değerlendiren Marksist görüş (de Felice, 1977: 14-54). Bunlara ek olarak, faşizm çalışan akade-

misyenlerin üzerinde uzun süre etkili olmuş ‘Katolik’ ve ‘totaliter’ gibi, ufak tefek yorumlar da vardır (a.g.e.).

Savaşlar arası dönemdeki faşizm çalışmaları açık arayla, Marksist-Leninist tarihyazım ‘kampı’yla sınırlı kalmıştır. Kapitalizmden sosyalizme doğrudan teleolojik bir geçiş olacağını varsayan klasik tarih şemasına meydan okuyan özgün bir siyasal olgunun gelip çatmasıyla, kısa süreli bir şaşkınlık yaşadık-tan sonra; faşist hareketlerin ideolojik kökenlerini, doğuşlarını sağlayan yapısal ve sosyopolitik koşulları, zaman içindeki evrimlerini, toplumsal tabanlarını, temel özelliklerini ve iç/dış politikalarını açıklayan ilk genel faşizm teorilerini ortaya atanlar yine Marksist-Leninist düşünürler olmuştur. Bu teori, büyük oranda Kominform toplantılarında olgunlaşmış ve farklı vurgularla Leon Trotsky (1944), Georgi Dimitrov (1935, 1967 ve 2002), Rajani Palme Dutt (1934), Palmiro Togliati (2004) ve Antonio Gramsci (bkz. Fabio-Liguori, 2004) gibi ünlü teorisyenler tarafından geliştirilmiştir.

Marksistler açısından faşizm, kapitalist sistemin sonunu getirmemişti. Bilakis kapitalist sınıf egemenliğinin son aşamasını, yani ‘burjuvaların sınıfsal egemenliğinin belirli bir biçiminin –burjuva demokrasisinin– yerini başka bir biçimin –açık terörist diktatörlüğün– alması’nı temsil etmekteydi (Dimitrov, 1935). Yeni rejimin özü, faşist yönetim ile büyük işletmeler arasındaki yakın ilişkiydi. Bu yorum, Dimitrov’un Marksizmin temel klişelerinden birine dönüşen sözünüyle özetlenmekteydi: ‘Faşizm, finans kapital iktidarının ta kendisidir’. Buna göre, faşizmin gerçek bir kitlesel cazibesi yoktu. Popülerliği sadece demagoji ve aldatmaya dayalıydı; kitlelerin ‘en ivedi ihtiyaçları ve talepleri’nin yanı sıra ‘adalet duyguları ve hatta bazen devrimci geleneklerini’ istismar etmekteydi. Faşist rejim ‘toplumsal demagoji, yolsuzluk ve aktif beyaz terör’e dayanan bir ‘siyasal gangsterlik [biçimi], bir provokasyon ve işkence sistemi’ydi. Dış politikada ise faşizm, ‘emperyalist savaşın baş tahrikçisi olarak uluslararası karşı-devrimin öncüsü’ rolünü oynamaktaydı (a.g.e.).

Faşist hareketler ve rejimler arasındaki bu önemli benzerlikler, farklılıkları engellememiştir. Avrupa’daki ‘faşizmin çeşitli-

liği' konusunu ele alan ilk yorumcular da Marksist düşünürlerdi: Dimitrov'un kendi ifadesiyle, 'faşizm'in ve faşist diktatörlüğün gelişimi, tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşullara, ulusal özelliklere ve sözkonusu ülkenin uluslararası konumuna göre *farklı biçimler almıştır*'. Dimitrov, yeni bir faşist hareketler ve rejimler tipolojisi bile ileri sürmüştür. Bu tipoloji, faşizmin 'en gerici' biçimi olarak kabul ettiği Nazi Almanya'sını da kapsamaktaydı. Resmi Sovyet tarihyazımında, Nazi Almanya'sı Haziran 1941'den sonra sürekli faşist olarak adlandırılmıştır. Marksist tarihyazımı, faşizm kavramının kapsamını genellikle Horthy'nin Macaristan'daki rejimi ya da Pilsudski'nin Polonya'daki rejimi gibi muhafazakâr otoriter rejimleri de kapsayacak biçimde genişletmiştir.

Bu ilk konulardan yola çıkan Marksist tarihyazımı, o günden beri son derece üretkendir. Fakat oldukça heterojen bir biçim de almıştır. Birbirlerinden çok farklı Marksist düşünce ekolleri ayırt edilebilir. Ben bunların arasından sadece Avusturya, İngiliz, Alman, İtalyan ve bunlardan bağımsız olan Sovyet ve Doğu Avrupa dallarından bahsedeceğim. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir Marksist düşünürler nesli, savaşlar arası dönemdeki Stalinist faşizm öğretisinin temel prensiplerini sorgulamış ve neo-Marksist yorumlar ileri sürmüşlerdir (genel bir özet için bkz. Poulantzas, 1974; Beetham, 1983; Gregor, 2000). Bu açıdan, İngiliz Marksist tarihçi Timothy M. Mason'un yenilikçi çalışması dikkat çekicidir. Nasyonal Sosyalizmin toplumsal temellerine ve işçi sınıfıyla arasındaki çatışmaya odaklanan Mason, Dimitrov'un faşizmin büyük işletmelerin elindeki bir araçtan ibaret olduğu görüşünden uzaklaşmıştır. "Siyasetin önceliği"ni savunan Mason, faşist yönetimlerin karar verme süreçlerinde sermayenin çıkarlarından bağımsız hareket ettiklerine dikkat çekmiştir (1968 ve 1977). Ayrıca özellikle Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya'yı konu alan karşılaştırmalı faşizm çalışmalarının yapılması çağrısında da bulunmuştur (1991 ve 1995).

Her ne kadar sözkonusu toplumsal tabanı, üyeleri ve siyasal evrimi olduğunda faşist hareketler ve rejimleri konu alan

karşılaştırmalı araştırmalara önemli katkılarda bulunmuş olsalar da, Marksist yorumlar genellikle en sofistike çalışmalarını bile önceden kestirilebilen sonuçlar ve klişelere yönelen katı bir tarih şeması ve ideolojik kabullerle malûdüler. Faşist rejimlerin devletçi, diktatöryel boyutlarını vurgulamaya ve bu rejimlerin milliyetçi, popülist ve devrimci karakterlerini gözardı etmeye devam ettiler. Ayrıca maddi çıkarlar ve ekonomik 'alt yapıya' yaptıkları tek yanlı vurgu da Marksist düşünürlerin, faşizmin kitlesel cazibesini açıklayabilecek özgün bir ideolojisi ve kültürü olabileceği düşüncesine kapalı kalmalarına neden olmuştur.

Faşizmi 'içini dışına çıkartarak' incelemek:

Marksist olmayan karşılaştırmalı yaklaşımlara doğru

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen bir durgunluk döneminin ardından, 1960'ların ortalarında Marksist kamp dışındaki çeşitli akademik çevrelerin, özellikle de Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki birkaç öncü akademisyenin katkılarıyla karşılaştırmalı faşizm çalışmalarında ani bir artış yaşandı. Faşizm ve komünizme ilgi duyan Alman tarihçi Ernst Nolte, özellikle Fransa ve Romanya üzerine odaklanmış ünlü bir modern Avrupa tarihçisi Eugen Weber ve *Journal of Contemporary History* dergisinin kurucuları olan iki önemli kültür tarihçisi Walter Lacquer ve George L. Mosse bu öncülerin arasındadır. Bunların çalışmaları, ABD'de sosyalist Juan J. Linz ve tarihçi Stanley Payne ve İtalya'da tarihçi Renzo de Felice gibi isimler tarafından devam ettirilmiştir. Bu akademisyenler hep birlikte, bağımsız bir çalışma alanı olarak karşılaştırmalı faşizmin temelini atmışlardır. Bunların çalışmaları, faşizm çalışmaları alanında uzun süreli etkileri olacak birbiriyle bağlantılı ama yine de birbirinden farklı üç araştırma istikametine yön vermiştir: (1) Faşizmin kitlesel cazibesinin dayandığı özgün ideolojisi ve kültürel tabanına odaklanan yönelim; (2) faşist hareketler ve rejimlerin karşılaştırmalı tarihsel analizlerine odaklanan yönelim ve (3) uzlaşmış teorik bir 'kapsayıcı' faşizm modeli yaratmaya odaklanan yönelim.

Ernst Nolte 1963'te, (İngilizceye 1966 yılında *The Three Fa-*

ces of Fascism [Faşizmin Üç Yüzü] olarak çevrilen) meşhur *Der Faschismus in seiner Epoche* adlı kitabını yayımlamıştır. Edmund Husserl'in fenomenolojik yöntemini benimseyen Nolte, üç hareketi konu alan karşılaştırmalı bir tarihsel analiz ortaya koymuştur: Fransız *Action Française*, Alman Nazizmi ve İtalyan Faşizmi. Nolte, İtalyan Faşizmi ve Alman Nasyonal Sosyalizmini karşılaştırılabilir olgular olarak ele alarak, onlara birbirlerine karşılıklı etkileri açısından değil de onları yaratan Avrupa'daki yapısal koşullar açısından yaklaşmıştır. Karşılaştırmasına *Action Française*'i alması sürpriz olmuştu. Çünkü 1898'de kurulan bu örgüt genellikle faşist değil, muhafazakâr milliyetçi olarak sınıflandırılmaktaydı (Weber, 1962). Nolte, bu vaka çalışmasına özel bir önem atfetmiştir. Ona göre, İtalyan Faşizmi ve Alman Nasyonal Sosyalizminin kökleri 'eşzamanlı ve tamamıyla bağımsızdı'; genel itibariyle iki olgu 'ne kadar benzer olsalar da bir o kadar da farklıydılar. İtalyan Faşizmi ile Alman Nasyonal Sosyalizmi arasındaki 'kayıp halka' ise *Action Française*'di (1966: 26, 275-276). Nolte, Hegelci bir diyalektik kullanarak, *Action Française*'in tez, İtalyan Faşizminin antitez ve Alman Nasyonal Sosyalizminin de bu iki hareketin sentezi olduğunu ileri sürmüştür (Maier, 1988: 85-87).

Nolte, bu üçlü vaka çalışmasına dayanarak, bir dizi olumsuzlamaya (liberalizm karşıtlığı, kapitalizm karşıtlığı, burjuva karşıtlığı ve en önemlisi komünizm karşıtlığına) dayanan bir modernite inkârı olarak özlü ve kapsayıcı bir faşizm tanımına ulaşmıştır:

Faşizm, radikal bir biçimde karşıt fakat yine de bağlantılı bir ideoloji geliştirerek ve her ne kadar daima taviz vermeyen bir milli benlik ve özerklik çerçevesi içinde olsa da, düşmanını, neredeyse birbirinin tıpatıp aynısı, yine de genellikle üzerinde oynanmış yöntemler kullanarak alt etmeye çalışan bir Marksizm karşıtlığıdır. (1966: 20-21)

Daha sonra bu tanıma, faşist hareketlerin bir dizi 'olumlu niteliğini' eklemiştir. Bunlar arasında en önemlileri liderlik prensibi ve askerileşmiş bir parti yapısının ortaya çıkışıdır (1968b: